

BERGAVÂTA: MAĞRİB’TE HETERODOKS BİR BERBERÎ FIRKASI

Adnan ADIGÜZEL*

Özet

Bergavâta, II/VII. yüzyıl başlarında Mağribu’l-Aksa’nın Atlas Okyanusu kıyısında yer alan Rabat yakınlarındaki Tamesnâ’da ortaya çıkmış didnî ve siyasî harekettir. Bergavâta’nın kurucusu olan Tarif Ebû Salih, başlangıçta bölgede Harici Sufriyye’nin temsilcisi olan Meysere’nin davetinde bölgede ona yardımcı ve aracı olan biriydi. Meysere’nin öldürülmesiyle bu hareket dağılmış, Tarif de bugünkü Rabat yakınlarındaki Temesnâ’ya yerleşmiştir. O, Temesnâ’daki Müslüman Berberîlerin lideri olmuş ve yaklaşık dört asır devam eden bir hanedanlık kurmuştur.

Bergavâta, temelleri Tarif tarafından atılan heterodoks bir anlayışı ifade etmektedir. Bu hareket, yeni bir peygamber ve kitap iddiasıyla İslamiyet’teki bazı dinî uygulamaları değiştirme yoluna gitmiştir. Bu anlamda abdest, namaz, oruç, evlilik vb. konularda yeni uygulamalar getirmiş, yine İslamiyet’teki çeşitli ceza uygulamaları değiştirmiştir. Bazen İslamiyet’te olmayan cezalar vazedilerek yeni bir dinî farklılaşma ortaya konulmuştur. Bergavâta’nın ibadet dili Berberîce’dir. Bu çalışmada Bergavâta’nın ortaya çıkışı, liderleri temsilcileri ve dinî anlayışları ve çeşitli uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bergavâta, Salih b. Tarif, Berberîce ibadet, Mağribu’l-Aksa, Kuzey Afrika, heterodoksi.

BERGHAWÂTA: A HETERODOX BERBERÎ SECT IN MAGHRIB

Abstract

Berghawâta arose in the early II/VII century in Tamesna, near Rabat province of Maghrîb al Aksa, by the Atlantic Ocean. Tarif Ebu Salih, the founder of Berghawâta, was initially an assistant and mediator to the representative of Harici Sufriyye, Meysere, in his invitation of

*Yard. Doç. Dr. Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi (adiguzela63@gmail.com).

people to their sect. The movement was disbanded after Meysere's murder and Tarif settled in Tamesna, near what is now Rabat, and became the leader of the muslim Berberis here, founding a dynasty to survive for about four centuries.

Berghawâta represents a heterodox approach whose foundations were laid by Tarif. The movement dared to change religious practices in İslam, claiming to have its own nobel book and prophet. In this connection, new practices were introduced in matters of abdest (ablution), praying, fasting, marriage etc and various punitive practices were changed. In some cases, the sect imposed punishments not occurring in İslam, leading to a new religious dissension. The language of prayer of Berghawâta was Berber. This study is meant to give information about the rise of Berghawâta, its leaders, representatives, religious mentality and various practices.

Key Words: Berghawâta, Salih b. Tarif, praying in Berber, Maghrib al-Aksa, North Africa, heterodoxy

Giriş

İslam tarihi boyunca Müslümanlar arasında siyasî, dinî, kültürel, ekonomik vb. sebeplerle oluşan bakış ve anlayış farklılıklarından dolayı çok sayıda fırka ortaya çıkmıştır. Bazen bu fırkaların ortaya attığı görüşler ve çeşitli konulardaki aşırı yorumları onların İslam dairesinden çıkıp çıkmadıkları konusunda tartışmalara neden olmuştur.

İslamiyet bir yandan Kafkaslara, Orta Asya'ya ve Çin'e, diğer taraftan da Kuzey Afrika kıyılarından Atlas Okyanusu, Endülüs ve Fransa'ya kadar olan bölgelerde çok hızlı bir şekilde hâkim olmuş, bu geniş alandaki nüfusun önemli bir kısmı Müslüman olmuştur. Çin'den Atlas Okyanusu sınırlarına kadar uzanan bu bölgelerde yaşayan insanlar Müslüman olduklarında daha önce sahip oldukları dinî inanış ve kültürleriyle Müslümanlar arasına katılmış oldular. Bunun sonucunda da farklı İslam anlayışlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Arabistan Yarımadası'nda olduğu

gibi diğer bölgelerde de çeşitli kabilelerin İslamiyet'e girmeleriyle farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Daha dört halife döneminin hemen sonrasında Müslümanlar arasında siyasî ve fikhî görüş ayrılıkları ve fırkalaşmalar görülmeye başlamıştır.

İslamiyet'in ilk yüzyılı içinde Müslümanlar tarafından fet-hedilen Kuzey Afrika'da da Müslümanlar içinde görüş ayrılıkları, farklı siyasî hareketler ve dinî anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklardan dolayı daha VIII. yüzyılın başlarından itibaren birbirleriyle mücadele içinde olan çok sayıda devlet kurulmuştur. Yine Ehl-i Sünnet mezheplerinden sayılan Malikilik dışında Şiilik ve Hariciliğin çeşitli kolları bu bölgede varlık göstermişlerdir. Bu mezhepler kendilerini Rüstemîler, İdrisîler, Fatimîler, Murâbıtlar, Muvahhidler, Zîrîler vb. gibi çeşitli siyasî yapılarla da temsil im-kânı bulmuşlardır.

Bu çalışmada ele alacağımız Bergavâta, II. hicri yüzyılın başlarında ortaya çıkmış Berberî bir fırka ve hanedanlığın adıdır. Bu fırka başlangıçta İslam dini kurallarına son derece bağlı ve olabildiğince dindar bir görüntü veren Tarif b. Ebû Salih tarafından kurulmuştur. Ancak sonraki süreçte bu fırka, İslamiyet'teki ibadetler ve bazı dinî uygulamaları değiştirmeye başlamış, İslam dininin ilkelerini aşırı yorumlamalarıyla dikkat çekmiştir.

Bergavata ile ilgili bilgiler hemen hemen tamamen Bekrî'ye dayanmaktadır. Bekrî, bu konuda iki rivayetle onlar hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Bunlardan birincisi içeriden bir rivayettir. Bu rivayete göre 352 yılı Şevval'inde (Kasım 963) Bergavâta hanedanı elçi olarak Endülüs Emevi Devleti'nin' baş-kenti Kurtuba'ya Ebû Salih Zemmûr b. Musa'yı göndermiş, o da Bergavâta hakkında bazı bilgiler vermiştir. Burada anlatılanlar ağırlıklı olarak hanedanlığın kurulmasından o güne kadar geçirdi-

ği siyasî tarihe ilişkin bilgilerdir. Zemmûr b. Musa, Bergavâta'nın ilk günlerinden elçi olarak gönderildiği Şevval 352'ye kadar olan Bergavâta tarihini anlatmış, onun anlattıkları Şilleli Ebû Musa İsa b. Davut b. İşrîn es-Setâsî tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.¹ Bekrî, Bergavâta hakkında bu tarihten sonraki yaklaşık yüzyıllık dönemle ilgili bilgi vermemektedir. Ancak onlar, ileride Murabıtlarla savaş esnasında tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Bekrî'deki ikinci rivayette Bergavâta'nın başlangıcından itibaren siyasî tarihi ile ilgili bilgiler yanında dinî inanç ve uygulamaları konusunda da bilgi verilmiştir. Diğer kaynaklarda da Bergavâta ile ilgili anlatımlar genellikle Bekrî'nin anlattıklarıyla aşağı yukarı paralellik arz etmektedir.²

Bergavâta, bölgede çok geniş bir alana yayılmasa da uzun süre çok güçlü bir şekilde yaşamıştır. Bölgedeki diğer siyasî güçlerle mücadele etmiş ve onlara karşı koyarak yüzyıllarca ayakta kalmayı başarmıştır. Esasında Murabıtlar, büyük bir askerî ve siyasî güç olan Bergavâta'nın hâkimiyetine 451/1060 tarihinde son vermiştir. Bergavâta, yaklaşık yüz yıl sonra Muvahhidlere karşı ortaya çıkan ayaklanmalarda adından tekrar söz ettirmiş ve Muvahhidleri mağlup etmeyi başarmışlar ve askerî anlamda bölgede hâlâ önemli ve güçlü bir grup olarak var olduklarını göstermişlerdir.³

¹ Bekrî, Ebû Ubeyd el-Endelüsî (ö.487/1094), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Yayınlayan, A. P. Van Leeuwen ve A. Ferre, Tunus 1992, II, 819; İbn Haldûn, Abdurrahman (ö.808/1406), *Târihu İbn Haldûn*, Yayınlayan, H. Şahade, Beyrut, 2000, VI, 276.

² Bekrî, II, 819-828.

³ İbn Ebî Zer el-Fâsî (ö. 727/1327), *el-Enisü'l-Mudrib bi Ravdi'l-Kirtâs fi Ahbâri Mulûkü'l-Mağrib Târihu Medineti Fâs*, Rabat 1972, 190, 191; İbn Haldûn, VI, 311; Basset, René, "Bergavâta", *İA, C. II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, II, 540.

1. Bergavâta İsminin Kökeni ve Bergavâta Fırkasının Oluşum Süreci

Bergavâta isminin nereden geldiği üzerinde farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklar Bergavâta'nın Berberi Musâmide kabilesinin Zenâta kolundan olduklarını belirtmişlerdir.⁴ Bergavâta'nın Temesnâ bölgesindeki çok çeşitli Berberî topluluklardan biri olduğu yani, Berberî asıllı bir kabile adı olduğu ifade edilmiştir.⁵

Bir başka açıklamaya göre ise Bergavâta kelimesinin aslı, hanedanlığın ilk lideri olan Tarif'in Güneybatı Endülüs'ün Şezûne ya da Şerîş bölgesindeki Berbat kalesinden olduğu için ona ve takipçilerine buraya nispetle Berbâtî denilmiştir. Zamanla bu kelime Araplar tarafından Bergavâtî şeklinde söylenmiştir.⁶ Buna göre Tarif ve oğullarının ortaya attıkları inanç ve dinî sisteme bağlı olan kişilere ve Berberî topluluklarına Bergavâtî denilmiştir. Yani, Bergavâta bir kabileyi değil, bu dini anlayışın takipçileri olan çok değişik kabilelere mensup karışık bir topluluğu ifade etmektedir.⁷ Aslında İbn Ebî Zer de onların bir tek kableden değil farklı birçok anne babanın (soyun) mensubu olduklarını ifade etmektedir. Bu da Bergavâta adı altında toplananların bir kabile ya da soy olmaktan daha çok bir inancın mensupları oldukları şeklinde yorumlanabilir.

⁴ İbn Haldûn, VI, 275, 276, 280; Merrakuşi, Abdulvâhid (ö. 621/1224), *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, Yayınlayan, M.S. Uryan, M. A. El-Alemî, Matbaatu'l-İstikame, Kahire, 1949, 67; Harekât, İbrahim, *el-Mağrib Abre't-Tarih*, Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîs, Dârulbeydâ, 2000, I, 85.

⁵ İdrîsi, eş-Şerîf (ö.560/1165), *Kitâbu Nuzheti'l-Muštâk fi İhtirâki'l-Afâk*, Leiden, 1863, 70.

⁶ Bekrî, II; 822; İbn Ebî Zer, 130; İbn Haldûn, VI, 280.

⁷ İbn Ebî Zer, 130; Nâsırî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid, *Kitabu İstiksâ li-Ahbâri'l-Mağribi'l-Aksâ*, Yayınlayan, C. en-Nâsırî, M. en-Nâsırî, Daru'l-Kitab Yayinevi, Darulbeydâ, 1954, II, 14.

II./VIII. yüzyıl başlarından V/XI. yüzyıl ortalarına kadar Bergavâta dinî anlayışının yaklaşık olarak (farklı kabile ve soylara mensup olsalar da) aynı coğrafyada yaşamakta olan insanları ifade etmek için kullanılması, sanki onların aynı soydan gelen bir kabile gibi anlaşılmasına sebep olmuş olabilir. Nitekim Bergavâta'nın dinî anlamdaki varlığı Murabıtlar tarafından V./XI. yüzyıl ortalarında sona erdirildiği halde bu tarihten yaklaşık bir asır sonra, Muvahhidlerin buraya geldikleri dönemde de bölgedeki insanlar için aynı ismin kullanılmaya devam ettiğini görüyoruz. Yani, Murabıtlar döneminde farklı bir dinî anlayışın temsilcisi olanları ifade etmek için kullanılan bu isim, Muvahhidler döneminde ise bölgedeki insan topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Bergavâta'nın yaşamakta olduğu yer ise, Atlas Okyanusu kıyılarındaki bugünkü Rabat şehrinin Kuzey ve Güneye doğru uzanan kısımlarıdır. Bu dinî anlayışın ortaya çıktığı yer, kıyı bölgesindeki Tâmesnâ şehridir. Bu hareket buradan Atlas Okyanusu boyunca Akdeniz kıyısına ve Selâ, Ezmûr, Enfâ (Dârulbeydâ) ve Asfi'ye doğru sahile paralel uzanan Tamesnâ düzlükleri çevresinde yayılmıştır.⁸ Zirikli, Bergavâta Devleti'nin hüküm sürdüğü alanın Atlas Okyanusu kıyısında, Dârulbeydâ ile Süveyre arasında bulunduğunu ifade etmiştir.⁹ Bu bölgede Bergavâta inancına bağlı, ya da onların hâkimiyeti altında yaşayan çok sayıda kabile vardı. Onların askerî gücü de, tamamı Bergavâta inancına bağlı olmasalar da bu topluluklardan temin ediliyordu. Nitekim

⁸ İbn Ebî Zer, 130; İbn Haldûn, VI, 276; Bel Alfred, *el-Firaku'l-İslamiyye fi Şimâli'l-İfrîkiyye mine'l-Fethi'l-Arabî Hatta'l-Yevm*, ter. Abdurrahman Bedevî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1981, 173; Herekât, I, 85; Seâlibî Abdulaziz, *Târihu Şimâli İfrîkîyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî ilâ Nihâyeti'd-Devleti'l-Ağlebiyye*, Yay., Ahmed b. Mîlâd ve Muhammed İdrîs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990, 147.

⁹ Zirikli, Hayreddîn, *el-A'lâm Kamûsu't-Terâcim*, Beyrut, 1989, IV, 44.

Bergavâta'nın askerî gücünde kendi anlayışlarından olmayan çeşitli Müslüman kabilelere mensup askerler de yer almaktaydı.¹⁰

2. Bergavâta Hanedanlığı (125-451/743-1059) ve Emirleri/İmamları

Bergavâta hanedanlığının kurucusu olan Tarif Ebû Salih, daha önce bölgeden Emevi halifesi Hişam'a (724-743) gönderilen Berberî heyeti içinde yer almış bir kişiydi. O, bölgede Hariciliğin mutedil bir kolu olan Sufriyye'nin¹¹ davetçiliğini yapan Meyseretü'l-Hakîr Tarîf el-Matgarî'nin çalışmalarında ona yardımcı olmuş ve aracılık yapmıştır. Meysere'nin ölmesi ve Sufriyye'nin ortadan kalkmasıyla Tarif bölgede serbest kalmış ve Tamesnâ'ya yerleşmiştir.¹² Tarif'in kurduğu hanedanlık, II/VIII. yüzyıl başlarından, Murabıtların V./XI. yüzyıl ortalarında bölgeye hâkim olmalarına kadar devam etmiştir.

Saâlibi, Berberîlerin Arap ve İslam hâkimiyetine bir karşı koyma şekli olarak İslam dininden de istifade ederek yeni bir din oluşturmaya çalıştıklarını, Bergavâta'nın da bunun bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Batılı araştırmacılardan A. Bel de bu hareketin ortaya koyduğu bazı uygulamaları Berberî yerel anlayışlarla izah etmeye çalışmıştır.¹³ Bergavâta ile ilgili rivayetlere göre bu hanedanlığın liderleri ve onlarla ilgili bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

¹⁰ Bekrî, II, 827; Seâlibî, 152; Basset, II 540.

¹¹ Harici Sufriyye'nin temsilcisi olan Meysere, hicri 120'li yıllarda Kuzey Afrika'da, Mağribu'l-Aksâ bölgesinde faaliyet göstermiştir. Bkz. Bel 1981: 144-149.

¹² İbn İzârî, İzârî Merrakuşî (ö.695/1295), *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endulus ve'l-Mağrib*, Yay. G. S. Colin, L. Prevençal, Leiden 1948, I, 223; İbn Haldûn, VI, 276; Seâlibî, 147; Harekât, I, 86.

¹³ Seâlibî, 146, 147; Bel, 175-180.

Tarîf Ebû Salih: Hanedanlığın kurucusudur. O, Doğu'da eğitim almış, bu anlamda sihir ve daha başka alanlarda maharet sahibi olmuş ve Mağrib bölgesine geri dönmüştü.¹⁴ Seâlibi, Tarîf'i Berberîlerin en büyük dâhilerinden biri olarak göstermiştir.¹⁵

Bergavâta inancının ve hanedanlığının başlangıç yeri olan Tamesnâ, Tarîf'in buraya yerleştiği dönemde son derece cahil Müslüman Berberî Zenetâ ve Zevâga kabilelerinin yaşadığı bir yerdî. Tarîf, buradaki halkı zühd ve takva görüntüsüyle büyüleyip kandırarak onların kendisine tamamen güvenmelerini ve bağlanmalarını sağlamıştır. Kısa zamanda buradaki insanların lideri olmuş ve Temasnâ halkı onun bütün emir ve yasaklarını kabul etmeye başlamıştır. Onun iyi bir Müslüman olarak yaşayıp öldüğü de rivayet edilmiştir.¹⁶ Kendisinden sonra da oğulları bu liderliği dinî, askerî ve siyasî olarak sürdürmüşlerdir.

Bergavâta hanedanlığının kurucusu olan Tarîf'in köken olarak Yahudi asıllı olduğu da rivayet edilmiştir. O, Endülüs'ün Şezûne şehri yakınlarındaki Berbat kalesi/beldesindedi. O, Doğu'ya seyahat ederek eğitim almış ve daha sonra Mağrib'e dönmüştür.¹⁷ Meysere'nin çalışmalarında ona yardımcı ve aracı olarak Harici Sufriyye fırkasının bölgedeki çalışmalarına katılması da muhtemelen bu dönemde olmuştur.

Salih b. Tarîf: O, Tarîf'in dört oğlundan biri olarak 110/728 yılında doğmuştur.¹⁸ Muhtemelen 127/745 yılında işbaşına geçmiştir.¹⁹ O, babasıyla birlikte Meysere'nin adamı olarak küçük yaşlarda Sufriyye adına çeşitli çatışmalara katılmıştır.²⁰

¹⁴ İbn Ebî Zer, 130.

¹⁵ Seâlibî, 147.

¹⁶ Bekrî, II, 819; İbn İzârî, I, 224.

¹⁷ İbn Ebî Zer, 130; İbn Haldûn, VI, 276; Nâsırî, II, 14.

¹⁸ İbn İzârî, I, 224.

¹⁹ İbn Haldûn, VI, 276.

²⁰ Bekrî, II, 819.

İşbaşına geçtikten sonra kendi inancına davette bulunmuş ve muhalefet edenlerle savaşmıştır. O, kendisini ahir zamanda çıkıp yeryüzünden zulmü kaldıracak, Deccal'la savaşacak ve Hz. İsa'nın arkasında namaz kılacağı mehdi olarak görmüştür. Yine o, bağlıları tarafından Bergavâta inancının kurucusu ve kendisine seksen sureli bir kitap (Kur'an) vahyedilen bir peygamber olarak kabul edilir. Bu anlamda Bergavâta dinî anlayışının kurucusu Salih sayılmalıdır. Bergavâta'nın inanç ve dinî anlayışını belirlemiş, peygamberlik ve yeni şariat tebliği Salih tarafından ortaya atılmıştır. Bu konuda Tarif'in adını veren rivayetlerde de, onun peygamberlik ve yeni şariat iddiasını gizlediği, ortamın uygun hale gelmesi halinde açıklanması için bu konuda oğullarına vasiyette bulunduğu rivayet edilmiştir. Sonuçta Salih b. Tarif'in adı peygamberlik ve yeni şariat ortaya koyan ya da bunu açıklayan kişi olarak bütün rivayetlerde yer almıştır.²¹

Salih, kendisini Kur'an-ı Kerim'de geçen '*Sâlihu'l-Müminin*'²² olarak tanıtmıştır. Bölgede 47 yıl hükmettikten sonra, yerine oğlu İlyas'ı bırakarak yedinci hükümdar döneminde yenden gelmek üzere Doğuya gitmiştir. Onun isminin Arapçada Salih, Süryanicede Mâlik, Acemcede Âlim, İbranîcede Verbiyâ, Berberîcede ise kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan anlamında Veryâverî olduğu rivayet edilmiştir.²³

İlyas b. Salih: Babasının ayrılmasından sonra elli yıl boyunca Bergavâta'ya liderlik yapmıştır. O halkın tepkisinden çeki-

²¹ Bekrî, II, 819; İbn Ebî Zer, 130; İbn İzarî, I, 224; İbn Haldûn, VI, 276; Nâsırî, II, 14.

²² Kur'an-ı Kerim, Tahrim suresi, 4. Ayete atıfta bulunmuştur.

²³ Bekrî, II, 820; İbn Haldûn, VI, 276, 277; Bel, 183, 184.

nerek kendisini tam bir Müslüman olarak göstermiş, babasının kendisine vasiyet ettiği asıl inancını gizlemiştir.²⁴

Yunus b. İlyas: Bergavâta inancını açıkça ortaya koyan, nübüvvet iddiasında bulunan ve bu yolda savaş veren bir kişidir. Kendi inancına tabi olmayanları öldürmüştür. Bu uğurda 380 beldeyi yerle bir etmiş ve 7770 kişiyi öldürmüştür.²⁵ Verilen rakamlar mübalağa içerse de onun Bergavâta inanç ve anlayışını açıkça tebliğ ettiği ve bu uğurda çok büyük savaşlar verdiği anlaşılmaktadır. Onun duyduğu her şeyi ezberlemesini sağlayan bir ilaç içtiği, İlmü'n-Nucûm, Cedel ve kehanet konularında uzman olduğu belirtilmiştir. Bergavâta liderleri içinde sadece onun Hacca gittiği rivayet edilmiştir (301/913). Kırk dört yıl hükümdarlık yapmıştır.²⁶

Ebû Gafîr Muhammed b. Muaz b. İlyas (Yunus'un amcasının oğlu): Ebû Gafîr de Bergavâta dinî ilkelerini en sert şekilde uygulamıştır. Bu uğurda çok kan dökmüş, bir şehirde perşembeden perşembeye tam sekiz gün katliam yaptığı rivayet edilmiştir. Ancak onun daha da öne çıkan özelliği kırk dört tane eşi ve bir o kadar da çocuğunun olmasıdır. Yirmi dokuz yıl hükümdarlık yaptıktan sonra 300/912 yılında ölmüştür.²⁷

Abdullah Ebu'l-Ensar: Abdullah, cömertlik, ahde vefa gösterme, zarafet sahibi vb. güzel ahlaki özelliklere sahip bir kişi olarak anlatılmıştır. Ancak her yıl askerlerini toplayıp çevredeki kabilelerle savaşmaktan da geri durmamış ve atalarının yolunda gitmeye devam etmiştir. Bergavâta'ya kırk iki yıl hükmettikten sonra 341/912 yılında vefat etmiştir.²⁸

²⁴ Bekrî, II, 820; İbn İzârî, I, 224; İbn Haldûn, VI, 276, 277.

²⁵ Bekrî, II, 820; İbn İzârî, I, 224; İbn Haldûn, VI, 276, 277.

²⁶ Bekrî, II, 820, 822, 823; İbn İzârî, I, 224; İbn Haldûn, VI, 276, 277.

²⁷ Bekrî, II, 821; İbn İzârî, I, 224; İbn Haldûn, VI, 276, 277.

²⁸ Bekrî, II, 821, 822; İbn İzârî, I, 224, 225; İbn Haldûn, VI, 276, 277.

Mansur b. İsa b. Ebi'l-Ensar: O, 341/952 yılında 22 yaşında hanedanlığın başına geçmiştir. Babası kendisine Endülüs Emevi Devleti ile iyi ilişkiler kurmasını tavsiye etmiştir. O da belki bunun bir gereği olarak Kurtuba'ya elçi göndermiştir. O atalarının yolunda gitmeye devam etmiş, bu uğurda çevresindeki kabilelerle şiddetli çatışmalara girişmiş ve Mağrib'teki birçok kabileyi itaat altına almıştır.²⁹ Mansur b. İsa hâkimiyetinin 32. yılında, 372-373/982-983'te Zirîlerle giriştiği savaşı kaybetmiş ve Zirîler tarafından öldürülmüştür.³⁰

Bu tabloya göre hanedanın atası olan Tarif 125/743 yılı civarında ölmüş ve ondan sonra burada kısaca biyografilerini verdiğimiz liderler sırayla işbaşına geçmişlerdir. Mansur b. İsa'nın 373/983'te öldürülmesinden sonra Bergavâta'nın liderliğine kimin geçtiği konusunda bir belirsizlik vardır. Bundan sonra Bergavâtanın lideri olarak bildiğimiz tek isim Murabıtlarla savaş esnasında (450-451/1058-1059) onlara başkanlık yapan Ebu Hafs Abdullah b. Ubey b. Ebî Ubeyd b. Muhammed b. Mukallid b. Elyesa b. Salih b. Tarif el-Bergavâtî el-Mütenebbî'dir.³¹ Mansur b. İsa'nın ölümü ile Ebû Hafs Abdullah'ın ölümü arasında 75 yıl kadar bir süre vardır. Bundan dolayı İsa ile Ebû Hafs Abdullah arasında kim olduğunu bilmesek de en az bir kişinin daha liderlik yaptığı kabul edilmelidir. Nitekim 420/1029'da onların liderlerini bilmesek de Selâ civarında Zirîlerle savaşlarını devam ettirmişlerdir.³²

²⁹ İbn İzârî, I, 225; İbn Haldûn, VI, 278.

³⁰ Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdulvehhab (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Yay. Abdulmecid Turhaynî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (2004), XXIV, 96; İbn Haldûn, VI, 279.

³¹ İbn Ebî Zer, 132; Nâsırî, II, 17.

³² İbn Haldûn, VI, 279; Nâsırî, II, 16, 17.

V./XI yüzyıl ortalarında Sahra'da ortaya çıkan Murabıtlar Hareketi kısa zamanda bölgeye hâkim olmuş ve Sicilmâse, Der'a, Susulaksa ve Mağribu'l-Aksâ'nın Akdeniz ve Atlas Okyanusu kıyılarına doğru uzanmıştır (445-450). Murabıtların 449/1057 yılında Ağmat³³ civarını almalarından sonra, Abdullah b. Yasin'e Bergavâta hakkında bilgi verilmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Yasin öncelikle Bergavâta'ya karşı savaşmanın vacip olduğunu söyleyerek onlara karşı harekete geçmiştir. Murabıtların Bergavâta'ya karşı yürüttüğü bir dizi savaş esnasında Abdullah b. Yasin yaralanmış ve kısa zaman sonra da ölmüştür. Ancak onun 24 Cemaziyelevvel 451/8 Temmuz 1059'da³⁴ ölümünden sonra da Murabıtların askerî ve siyasî lideri olan Ebu Bekir b. Ömer el-Lemtûnî, Bergavâta ile savaşı devam ettirmiştir. Murabıtlar, Bergavâta'yı tamamen dize getirip dinî anlamda köklerini kazımışlardır (451/1050). Sonuçta onlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı çöle kaçmış, kalanlar da dinî anlamda Murabıtların Malikî anlayışlarını kabul etmişlerdir. Böylece Bergavâta dinî anlayışına bağlı kimsé kalmamış ve onlara ait her şey ortadan kaldırılmıştır.³⁵

3. Bergavâta'nın Dinî İnanış ve Uygulamaları

Bergavâta fırkası İslamiyet'in namaz, oruç, abdest, evlilik, boşanma, yiyecekler gibi konulardaki kurallarını değiştirerek yeni bir mezhep ya da dini anlayış ortaya koymuştur. Bu dinî anlayışı ortaya koyan Bergavâta lideri Salih b. Tarif, vahiy aldığını ve kendisine seksen sureli Berberîce bir '*kutsal kitap*' (*Kur'an*) indirildiğini iddia etmiş, namazlarda bu kutsal kitaptan bölümler okumuş, yeni dinin ibadet dilini Berberîce olarak belirlemiştir.³⁶

³³ Mağribu'l-Aksâ'da Merrakeş'in 100 km kadar doğusunda yer alan bir şehir.

³⁴ İbn Ebî Zer, 132.

³⁵ İbn Ebî Zer, 131-133; Zirikli, II, 68; Nâsırî, II, 18.

³⁶ Bekrî, II, 824, 825; İbn İzârî, I, 227; Bel, 174, 176; Basset, II, 539.

Bergavâta hakkında bilgi veren kendileri dışındaki kaynaklar onları Mecûsî, sapık, dalalet ve küfür ehli olarak vasıflandırmışlardır.³⁷ Diğer yandan Hikmet Naci, Bergavâta'nın beşinci mezhepten olduğunu söylemiş, DİA'ya 'Murabıtlar' maddesini yazan İsmail Yiğit ise onları putperest kabileler olarak ifade etmiştir.³⁸

Bergavâta ile ilgili anlatımlarda onların bazı dinî anlayış ve uygulamalarının Haricilik, Şiilik ve bazı yerel kaynaklardan beslendiği görülmektedir. Mesela hırsızlık yapanlara, yalan söyleyenlere vb. çok büyük ceza vermelerini Hariciliğin, mehdilik ve gaib imam benzeri anlayışları Şiiliğin ve evlilik, tükürükle şifa arama gibi konuları da yerel etkilerle ilişkilendirmek mümkündür.³⁹

3.1. Bergavâta'nın İtikadi Görüşleri

Bergavâta fırkası Salih b. Tarif'in iddialarına dayalı bir inanç ve çeşitli ibadetlerden oluşmaktadır. Bergavâta'nın inanç sistemi ile ilgili rivayetlerde Salih ve diğer bazı liderlerinin peygamberlik iddiası dışında İslam dininden ayrı herhangi bir inanış yer almamaktadır. Salih, aynı zamanda ahir zamanda ortaya çıkıp Deccal ile savaşacak olan en büyük mehdidir. Onlar diğer peygamberlere iman etmekle birlikte Salih b. Tarif'in peygamberliğini de kabul etmişlerdir. Müslümanlar için diğer peygamberlerin Hz. Muhammed'e göre konumu neyse, onlar için de son peygamber olarak kabul ettikleri Salih'in durumu aynıdır.⁴⁰ Onlara göre Salih, Allah'tan vahiy almıştır ve bu konuda şüpheye düşen kâfir

³⁷ İbn Ebî Zer, 130; Zirikli, IV, 44; Nâsırî, II, 17.

³⁸ Naci, Hikmet, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Beberiler*, İstanbul 1955, 35; Yiğit, İsmail, "Murabıtlar", *DİA*, İstanbul, 2004, XXXI, 152.

³⁹ Bel, 176-179.

⁴⁰ Basset, II, 539.

sayılır. Salih kendisine gelen vahiyle onlara seksen sureli bir kitap (Kur'an) getirmiştir.

Onların kutsal kitap (Kur'an) surelerinin çoğunun adı peygamber adlarından oluşmaktadır. Bu kitabın ilk suresi Eyyub, son suresi ise Yunus suresidir. Bu kitapta Adem, Nuh, Eyyub, Yunus, Musa, Harun, Esbât, Benî İsrâil, Harut ve Marut, Talut, ..gibi sureler vardır. Ayrıca onların Kur'an'ında İblis, Karun, Haman, Ye'cuc ve Me'cuc, Deccal, Acel, Firavn, Nemrut vb. surelerle Dik (horuz), Hacer (Keklik), Cerâd (Çekirge), Cemel (Deve), Haneş (Örümcek) sureleri, yine Haşr ve Garâibu'd-dünya suresi gibi sureler yer almaktaydı.⁴¹

3.2. Bergavâta'nın Dinî uygulamaları/Fıkhî Görüşleri

Bergavâta ile ilgili anlatımlarda onların Oruç ibadetini Ramazan ayı yerine Recep ayına aldıkları, ayrıca Cuma günlerinin oruçlu geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kurban kesme günü ise 11 Muharrem olarak kabul edilmiştir.

Abdest alırken önce göbeklerini, kalçalarını⁴² ve avret mahallerini yıkıyorlar, sonra ağızlarını çalkalıyor, yüzlerini yıkayıp enselerini mesh ediyorlardı. Daha sonra kollarını yıkayıp başlarını ve kulaklarını mesh ediyorlar ve en son olarak da ayaklarını yıkıyorlardı.⁴³ Namaz beş vakit gündüz, beş vakit de gece olmak üzere on vakit olarak kabul edilmişti. Ancak namazlardan bir kısmı secdesiz, imâ ile bir kısmı da Müslümanların kıldığı namaz gibi kılınılmaktaydı. Secde, peş peşe üç defa ve eller ve yüz yerden yarım karış kadar kaldırarak yapılıyordu. Cuma namazları Cuma günü yerine Perşembe günleri kuşluk vaktinde, kendi kitapların-

⁴¹ Bekrî, II, 826; İbn İzârî, I, 227; İbn Ebî Zer, 131.

⁴² İbn Ebî Zer, 131.

⁴³ Bekrî, II, 824.

dan bir kısmının ayakta, diğer bir kısmının da rükûda okunmasıyla eda edilmekteydi.

Namaz sonundaki selamlarda '*Allahu fevkanâ. Lem yegib anhu şeyün fi'l-ardı velâ fi's-semâi* (Allah üzerimizde, ne yerde ne de gökte hiçbir şey O'na gizli kalmaz)' denilmekteydi. Namazlardan sonra ise (tesbihat olarak) yirmi beşer kez, '*Mukkur Yâkuş*' (Allahu ekber), '*Îhan Yâkuş*' (el-Vâhidu Allah) ve '*Verdâm Yâkuş*' (Lâ Ehade Mislullah) derlerdi. Bismillah anlamında da Berberîce '*Eysemen Yâkuş*' derlerdi.⁴⁴

Bergavata'nın Ezan ve kamet diye bir uygulamaları yoktu. Vaktin bilinmesi için horozların ötüşüyle iktifa ediyorlardı. Zekât olarak hububatlardan 1/10 (öşür) alıyorlardı. Müslümanlardan ve kendi inançlarından olmayan diğer kişilerden bu konuda bir şey kabul etmiyorlardı.⁴⁵ İstedikleri kadar kadınla evlenmeleri ve istediklerini boşayıp daha çok istedikleri başkalarını almalarında bir sakınca yoktu.⁴⁶ Ancak amcakızlarıyla evlenmek yasaktı ve en az üç göbek uzak akraba ile evlenilebilirlerdi. Müslümanlarla evlenmeleri kesinlikle yasaktı.⁴⁷

Hırsızlık yapan kişi suçunu itiraf etmesi ya da hırsızlığı açıkça ispat edilmesi (*bi'l-beyyine*) durumunda ölüm cezasına çarptırılmaktaydı. Zina eden kişilere recm cezası uygulanması gerekmekteydi. Yalan söyleyen kişiler ise sürgün cezasına çarptırılır ve bu kişilere 'el-mugayyir' denilirdi. Diyet gerektiren suçları işleyen kişilere diyet olarak yüz inek takdir edilmişti. Onlara göre hayvanların başını yemek haram kabul edilmişti. Su ürünlerinden olan balık da ancak başı kesildikten (*yüzekki*) sonra yenilebilirdi.

⁴⁴ Bekrî, II, 824, 825; İbn İzârî, I, 226, 227; Bel, 175; Basset, II, 540.

⁴⁵ Bekrî, II, 825.

⁴⁶ İbn Ebî Zer, I, 227.

⁴⁷ Bekrî, II, 824, 825; İbn İzârî, I, 226.

Tavuk yumurtası yemeyi haram, tavuk yemeyi de mecbur kalma-
dıkça mekruh olarak kabul etmekteydiler. Horoz eti yemek ise
haram kabul edilirdi. Bunun sebebi de ezan vakitlerinin horozun
ötüşüne göre belirlenmesiydi. Horoz kesen ve yiyen kişinin bir
köle azat etmesi gerekmekteydi.

Peygamber olarak kabul ettikleri Salih b. Tarif'in tükürüğü-
nün şifa olduğunu kabul ederlerdi. Bu inanç gereğince onun, bağ-
lılarının avuçlarına tükürüp bu tükürüğü hastalarına götürerek
yüzlerine ve gözlerine sürmeleriyle hastalarının şifa bulacağına
inanırlardı.⁴⁸

Sonuç

İslam tarihinin ilk yüzyıllarından itibaren Müslümanlar ara-
sında çeşitli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları
zamanla Müslümanların birbirlerine dinî, siyasî ve fiili baskılarla
hükmetme çabalarına dönüşmüştür. Siyasî ve askerî güçlerin
Müslümanlar arasındaki fikir ayrılıklarında bir tarafı tam olarak
desteklemesiyle diğer gruplar üzerine baskılar ortaya çıkmıştır.
Bu baskıların sonuçlarından biri olarak çeşitli akımlar yaşayabil-
mek için siyasî baskılardan uzak, ya da daha az hissedildiği yerle-
re gitme durumunda kalmışlardır. Bu anlamda Emevilerin Harici-
lere ve Şii'lere baskıları onları ortaya çıktıkları Hicaz bölgesinden
kaçarak İslam dünyasının kıyılarına yöneltmiştir. Bunun sonuçla-
rından biri olarak Kuzey Afrika muhalif akımlar için önemli mer-
kezlerden biri olmuştur.

Bu muhalif akımlardan biri olan Bergavâta, Tanca bölge-
sinden başlayarak Kuzey Afrika içlerine doğru yayılma çabası
içinde olan Hariciliğin Sufriyye kolunun faaliyetlerinde aracılık
yapan Tarif b. Ebû Salih tarafından kurulmuştur. Aynı zamanda
Tarif'i hanedanlığın kurucusu da olan bu şahıs, başlangıçta

⁴⁸ Bekrî, II, 825; İbn İzâfî, I, 227; İbn Ebî Zer, 131; Bel, 178, 179.

Sufriyye davetçisiyken, Sufriyye'nin dağılmasıyla Tamesnâ'ya yerleşerek kendine yeni bir yol çizmiştir. Bergavâta fırkası ve hanedanı hâkim olduğu bölgelerde İslam dininin bazı temel kurallarını değiştirmişler, yeni bir Kitap ve Peygamberlik iddiasında bulunmuşlar ve dinî kurallar ortaya koymuşlardır. Bu sapkın dinî anlayışın temsilcileri bugünkü Rabat ve çevresinde üç yüzyıldan fazla (125-451/743-1060) hâkimiyet kurmuşlardır. Onların erken bir tarihte Müslüman olmuş bir toplum içinde sapkın inanç ve uygulamalarıyla yeni bir din ortaya koyarak bunu yüzyıllar boyunca yaşatmış olmaları, bölgedeki İslami bilgi ve bağlılığın kökleri ve temellerinin sağlamlığı konusunda kuşkulara yol açmaktadır.

Sonuç olarak Bergavâta, Müslümanlar arasındaki dağınıklık ve baskıcı yönetimlerin bir sonucu olarak ya da bunu fırsat bilerek ortaya çıkmıştır. Müslümanların daha açık ve farklı görüşlere daha fazla müsamaha gösterebilen birlik içinde yaşayan bireyler olmaları bu tür hareketlerin doğmasını önemli ölçüde azaltacaktır. Yine Müslümanların siyasî ve askerî güçlerinin farklı anlayışlara karşı ezici ve yok edici bir tavır içinde olmaktan uzak durmaları, bâtını ve sapık olarak nitelendirdiğimiz birçok akımın çıkmasına gerek bırakmayacaktır.

Kaynaklar

Basset, René (1997), "*Bergavâta*", İA, C. II, s. 539-541, MEB Yayınları, İstanbul.

Bekrî, Ebû Ubeyd el-Endelusî (ö.487/1094) (1992), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Yayınlayan, A. P. Van Leeuwen ve A. Ferre, Tunus.

Bel, Alfred (1981), *el-Firaku'l-İslamiyye fî Şimâli'l-İfrikiyye mine'l-Fethi'l-Arabî Hatta'l-Yevm*, ter. Abdurrahman Bedevî, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut.

Harekât, İbrahim (2000), *el-Mağrib Abre't-Tarih*, Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîs, Dârulbeydâ.

İbn Ebî Zer el-Fâsî (ö. 727/1327)(1972), *el-Enîsu'l-Mudrib bi Ravdi'l-Kirtâs fî Ahbâri Mulûkü'l-Mağrib Târihu Medineti Fâs*, Rabat.

İbn Haldûn, Abdurrahman (ö.808/1406), (2000), *Tarihu İbn Haldûn*, Yayınlayan, H. Şahâde, Beyrut.

İbn İzârî Merrakuşî (ö.695/1295) (1948), *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endulus ve'l-Mağrib*, Yay. G. S. Colin, L. Prevençal, Leiden.

İdrîsî, eş-Şerîf (ö.560/1165)(1863), *Kitâbu Nuzhetu'l-Muštâk fî İhtirâki'l-Afâk*, Leiden.

Merrakuşî, Abdulvâhid (ö. 621/1224) (1949), *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, Yayınlayan, M.S. Uryan, M. A. El-Alemî, Matbaatu'l-İstikame, Kahire.

Naci, Hikmet (1955). *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Beberiler*, İstanbul.

Nâsırî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid (1954), *Kitabu İstiksâ li-Ahbâri'l-Mağribi'l-Aksâ*, Yayınlayan, C. en-Nâsırî, M. en-Nâsırî, Daru'l-Kitab Yayınevi, Darulbeydâ.

Nuveyrî, Şehâbeddîn Ahmed b. Abdulvehhâb (ö. 733/1333) (2004), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Yayınlayan, Abdulmecid Turhaynî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

Seâlibî, Abdulaziz (1990), *Târihu Şimâli İfrikyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî ilâ Nihâyeti'd-Devleti'l-Ağlebiyye*, Yayınlayan, Ahmed b. Mîlâd ve Muhammed İdrîs, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut.

Yiğit, İsmail (2004), “*Murabıtlar*”, DİA, XXXI, 152-155, İstanbul.

Zirikî, Hayreddîn (1989), *el-A 'lâm Kamûsu't-Terâcim*, Beyrut.

EK-1:

Salih b. Tarif'in seksen sureli kutsal kitaplarının ilk suresi olan Eyyub suresinin özeti:

ذكر كلمات مترجمة من أول سورة أيوب وهي استفتاح كتابهم

1380 باسم الله الذي أرسل الله به كتابه إلى الناس، هو الذي بين لهم به

أخباره.

قالوا: علم إبليس القضية، أبي الله ليس يطيق إبليس (أن يعلم) «3» كما يعلم

الله. سل أي شيء يغلب الألسن في الأقولة، ليس يغلب الألسن (في الأقولة إلا

الله) «4» بقضائه باللسان الذي أرسل الله بالحق إلى الناس استقام الحق «5» .

انظر محمدا «6» . وعبارة ذلك بلسانهم أي «7» مامت فمامت محمد. كان

حين عاش استقام الناس كلهم الذين صحبوه حتى مات، ففسد الناس. كذب

من يقول إن الحق يستقيم وليس ثم رسول الله. وهي سورة طويلة.

“Allah'ın adıyla.

O Allah ki kitabını insanlara kendi adına gönderdi. O'dur insanlara haberlerini açıklayan.

İblis'in bütün meseleleri bildiğini söylediler. Allah bunu reddeder. İblis'in Allah'ın bilgisi gibi bilgi sahibi olması diye bir şey yoktur. Sor (onlara), söz söyleme konusunda kim daha güçlüdür? Bu konuda Allah'a üstün gelecek hiç kimse yoktur.

Allah insanlara hükümlerini lisan ile bildirdi/gönderdi. Hakk gerçekleşti. Muhammed'i düşün; O yaşadığı dönemde ona arkadaşlık edenler o ölünceye kadar dosdoğru hareket ettiler. O ölünce insanlar bozuldu.

Allah'ın elçisi olmadan da hakkın gerçekleşeceğini söyleyenler yalan söylemektedirler” Bu uzun bir suredir (Bekrî 1992: II, 826). Ayrıca bkz. Seâlibi 1990: 151, 152.

Buradaki ifadelerin Berberîce olduğu ve Arapçaya tercüme edildiği hatırdâ tutulmalıdır. Verilen tercüme motamot bir tercüme değildir.

EK-2 Bergavâta Hanedanlığı'nın hâkim olduğu coğrafya.

